

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 37(091)

Юлія Бабак

ВНЕСОК Б. МІТЮРОВА У ВИВЧЕННЯ СПАДЩИНИ Я. А. КОМЕНСЬКОГО

Розвиток національної системи освіти є одним із стратегічних завдань української держави, вирішення якого вимагає критичного вивчення вітчизняної історії освіти і виховання. Історико-педагогічні дослідження допомагають глибше зрозуміти витoki і сутність більшості проблем і явищ сучасної освіти завдяки їх вивченню в динаміці на різних етапах розвитку суспільства.

Аналіз еволюції історико-педагогічної думки дає змогу виявити коло питань, які вивчали вчені минулого, окреслити проблеми, досі не досліджені або досліджені недостатньо вичерпно; об'єктивно простежити педагогічні процеси, які відбувалися в Україні і поза її межами у різні періоди. Так, аналіз історико-педагогічних праць засвідчує, що дослідження персоналій педагогів були завжди найчисельнішими, а однією з найбільш досліджуваних персоналій серед зарубіжних педагогів в Україні й світі є видатний чеський мислитель XVII ст. Я. А. Коменський.

Науковці і педагоги у його багатій різноплановій спадщині шукали й шукають відповіді на актуальні потреби тогочасної і сучасної педагогічної науки та практики.

Великий інтерес вітчизняних дослідників до творчості Я. А. Коменського підтверджує аналіз наукової коменіологічної літератури в різні історичні періоди.

Нині існує велика кількість праць, у яких проаналізовано просвітницьку й суспільну діяльність чеського педагога (К. Грот, В. Григорович, А. Красновський, Б. Мітюров, Ф. Науменко, Т. Флоринський та інші) [5], філософсько-релігійні погляди (А. Вайсман, Б. Год, Н. Гончаров, М. Демков, Е. Івахненко, І. Каїров, В. Литвинов) [5]; визначено вплив ідей чеського педагога на розвиток шкільництва в Україні в різні історичні періоди (В. Гаджега, М. Даденков, М. Євтух, Б. Єржабкова, Я. Ісаєвич, В. Любашенко, Є. Мединський, А. Піскунов, А. Чума та інші) [5].

Однак проблема внеску українських дослідників історії педагогіки у вивчення спадщини Я. А. Коменського проаналізована фрагментарно. Зокрема, існує лише наукова розвідка дрогобицького педагога В. Лучкевич, яким проаналізовано основні коменіологічні праці Д. Чижевського, розкрито педагогічні і філософські погляди Я. А. Коменського згідно із знахідками українського славіста, виявлено його внесок у розвиток вітчизняної коменіани [4].

Постать і творчість доктора педагогічних наук, професора, дійсного

члена Академії педагогічних і соціальних наук, автора багатьох наукових праць з історії педагогіки, колишнього завідувача кафедри педагогіки Рівненського державного гуманітарного університету Бориса Никифоровича Мітюрова (1910–2007 рр.), чії праці (зокрема щодо спадщини Я. А. Коменського) справедливо займають почесне місце в скарбниці радянської та української педагогічної думки, є нині практично не дослідженим. Тому мета пропонованої статті полягає в аналізі й осмисленні внеску українського педагога у цілісне вивчення спадщини Я. А. Коменського.

Борис Никифорович Мітюров досліджував проблеми розвитку освіти, школи, педагогічної думки в Україні в XVI–XVII ст.; йому належить ґрунтовне дослідження діяльності Львівської братської школи, яка здійснила величезний вплив на розвиток педагогічної думки в Україні; він уперше системно проаналізував педагогічні погляди учителів братських шкіл, викладачів Київської колегії, а також відомих громадських діячів України XVI–XVII ст. І. Вишенського, К. Ставровецького, С. Зизанія, С. Яворського, І. Краковського, Й. Горбацького, І. Гізеля та ін. Б. Мітюров зосередив свою увагу на малодосліджених в історико-педагогічній літературі питаннях з проблем впливу ідей гуманізму та Реформації на діяльність шкіл України, впливу досвіду братських шкіл на педагогічні погляди Я. А. Коменського.

Мітюров систематично досліджував діяльність та педагогічні погляди Я. А. Коменського та їхнє значення для розбудови національної системи освіти, розкрив суспільно-політичну, просвітницьку й релігійну діяльність педагога.

Так, історіографічний аналіз праць вченого свідчить, що Мітюров надрукував більше десяти праць різними мовами (українською, російською, білоруською, чеською) про діяльність і творчу спадщину Яна Амоса Коменського [6; 8–11]. Перша праця «Ян Амос Коменський і Полоцький» була надрукована у Празі ще у 1964 р. [18]; остання – «Ян Амос Коменський и Украина» – у 2004 в Москві [19]. Необхідно зазначити, що у всіх названих публікаціях Б. Мітюров не лише висвітлював життя, діяльність, педагогічні погляди Яна Амоса Коменського, але (що є особливо цінним) й вивчав вплив досвіду братських шкіл України і Білорусії на формування педагогічного вчення чеського педагога, з'ясовував роль його ідей у розвитку школи і педагогічної думки України.

Упродовж сорока років Мітюров послідовно вивчав погляди і педагогічну систему Яна Амоса Коменського, віднаходив нові й маловідомі факти з його життя, інтерпретував відомі і невідомі ідеї чеського педагога. Так, вчений виокремив основні складники педагогічної системи Я. А. Коменського:

- *протестантське християнське вчення*, спрямоване на освіту дітей у християнському дусі, а в подальшому – через відповідно вихованих дітей та відновлення авторитету церкви;
 - *сенсуалізм*, на якому ґрунтуються найважливіші педагогічні ідеї
-

Я. А. Коменського, особливо його дидактичні погляди;

– *принцип природовідповідності*, згідно з яким людина – частина природи. Цей принцип став методологічною засадою трактування педагогом процесу навчання і виховання та побудови шкільної системи. Він першим у світі піднявся до усвідомлення особливих законів у вихованні й навчанні;

– *загальна мета виховання* – підготовка людини до майбутнього життя на небі, а також до справжнього життя на землі;

– *вчення про школи*, головними компонентами якого є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів. Я. А. Коменський запровадив вікову періодизацію розвитку дітей і, згідно з нею, систему шкільної освіти та її зміст. Він запропонував таку періодизацію в системі народної освіти: дитинство, отрочество, юність, змужніння. Кожний період триває 6 років. Кожному віковому періоду Я. А. Коменський визначив відповідну школу: материнська школа (материнське опікунство у кожній сім'ї); школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку); латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті); академія (створюється у кожній державі або великій провінції). Перші дві школи відвідують усі без винятку діти обох статей; гімназію – ті хлопчики, у кого прагнення вищі, ніж бути ремісниками; академія готує вчених і майбутніх керівників інших [1];

– *принцип доступності початкової освіти для всіх*. Всі люди, був переконаний чеський педагог, і багаті й бідні, і знатні й незнатні, хлопчики й дівчатка, у містах і селах повинні навчатися в школах, щоб стати людьми; без освіти люди подібні до диких звірів, нерозумних тварин або брутальних бовдурів [1];

– *принцип єдності і наступності*: «При всій відмінності цих шкіл ми бажаємо, щоб у них викладали не різний матеріал, а один і той самий, тільки різними способами», – писав педагог [1];

– *новації у галузі дидактики, ідеї, принципи і правила організації навчальної роботи* (навчальний рік, канікули, розподіл навчального року на навчальні чверті, одночасний прийом учнів восени, класно-урочна система, облік знань учнів, тривалість навчального дня тощо);

– *принцип наочності, принцип свідомості і активності навчання, принцип послідовності і систематичності, принцип вправ і міцності засвоєння знань*. Вивів «золоте правило дидактики»: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями» [1];

– визначив і обґрунтував *вимоги до підручників* (для кожного класу повинен бути окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей; написані зрозумілою і доступною мовою, всі складні терміни

повинні бути подані рідною мовою; невеликі за обсягом. Виклад повинен бути повним і ґрунтовним, але подавати основні речі в небагатьох чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах; ілюстровані і привабливі; слова подавалися б у поєднанні з речами і навпаки) [1];

– *цілісне вчення про моральне виховання та шкільну дисципліну.* Суть моралі за Я. А. Коменським: мудрість, моральність і благочестя. Він виокремив чотири кардинальні моральні якості, які треба сформувати в людини: мудрість, помірність, мужність, справедливість. Як різновид мужності пропонував розглядати витривалість у праці та благородну щиросердечність. Шкільну дисципліну педагог розглядав і як незмінний порядок шкільного життя, обов'язковий для всіх, і як умову для правильної постановки навчання і виховання, і як систему покарань, засіб впливу на школярів. «Школа без дисципліни є млин без води» [1];

– визначив *триєдине завдання вчителю*: щоб він умів, міг і хотів навчати. Педагог не лише вчитель, а й вихователь. Учитель повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, бути зразком добродетей. Найбільша турбота вчителя – захоплювати дітей своїм прикладом. Він повинен любити учнів і ставитися до них по-батьківськи. Бути для них не тільки керівником, але й другом і охоронцем у всьому доброму [1].

У процесі вивчення педагогічних ідей Яна Амоса Коменського увагу Б. Мітюрова привернула думка відомих російських істориків педагогіки М. Константинова і Б. Струминського (1949) про те, що педагогічні положення шкільних братських статутів (Київського і Львівського) та погляди Я. А. Коменського стосовно організації викладання в братських школах співзвучні в багатьох питаннях: «Від педагогічних документів віє тією ж новизною, що й від творів великого чеського педагога» [2].

Зацікавила Бориса Никифоровича і думка історика педагогіки Д. Лордкіпанідзе (1949) про спільність у поглядах Я. А. Коменського та в організації педагогічної практики братських шкіл, який писав: «Основною організаційною формою навчання для Я. А. Коменського є урок. Він обґрунтував класно-урочну систему навчання, яку впровадили в російській школі в Росії в 1624 р. Правильне розуміння Я. А. Коменським уроку як організаційної форми навчання є дуже цінним вкладом у дидактику» [3, с. 121].

Водночас, і відомий педагог Є. Мединський (1958р.) писав про існування тісних зв'язків між досвідом роботи братських шкіл і рядом положень педагогічної системи Я. А. Коменського. Є. Мединський зазначав, що Я. А. Коменський «жив і творив у межах тієї самої польсько-литовської держави, де розвинули свою діяльність братські українські та білоруські школи, причому в той самий час (початок XVII ст.), коли особливо активну діяльність розгорнули українські та білоруські братства», тому «навіть організаційні форми боротьби чеського (богемського) братства, яким керував Коменський, та українських, білоруських братств були дуже подібні» [7, с. 102].

Здійснивши ґрунтовний хронологічно-проблемний аналіз діяльності братських шкіл і Яна Амоса Коменського, Б. Мітюров дійшов революційного на той час висновку, що на формування педагогічних поглядів Я. А. Коменського значний вплив мав досвід братських шкіл, а не навпаки, як стверджувалося раніше. Борис Никифорович довів, що існуюча «помилкова думка про те, що розроблена Яна Амоса Коменським класно-урочна система навчання була вперше застосована на практиці в Луцьку», спростовується «тим, що «Велика дидактика» Я. А. Коменського була надрукована тільки в 1632 р., тобто на 42 роки пізніше статуту Львівської і 8 років Луцької шкіл» [10, с. 20].

Б. Мітюров стверджував, що саме «на Україні було підготовлено ґрунт для передових ідей Яна Амоса Коменського» [10, с. 21], і було природним, що досвід братських шкіл використав великий слов'янський педагог у своїй педагогічній системі. Вчений провів текстове порівняння «Львівського статуту», «Великої дидактики» (1632 р.) і «Законів добре організованої школи» (1653), яке підтвердило його висновок. Борис Никифорович виокремив факти педагогічної та історичної літератури, що свідчать про наявність тісних і регулярних зв'язків, які існували між чеськими братствами, кальвіністами, українськими і білоруськими братствами [10, с. 27–30].

Так, у книзі «Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні» (1971 р.) Б. Мітюров поставив за мету розкрити витoki поглядів чеського педагога [10]. Науковець довів: Я. А. Коменський приділяв велику увагу подіям, що відбувалися в Україні: він особисто брав участь у зборах, які проходили в Орлі на Німані, Владові над Західним Бугом, в Шарошпатаку, що дало йому можливість безпосередньо познайомитися з важким становищем українського та білоруського населення [10, с. 24].

Водночас велике значення для розуміння внеску науковця у вивчення спадщини Яна Амоса Коменського та розвитку вітчизняної історії педагогіки має докторська дисертація Б. Н. Мітюрова «Розвиток школи та педагогічної думки на Україні та в Білорусії XVI–XVII ст.», яку Борис Никифорович захистив у 1970 р. у Ленінграді [8]. Дисертація написана у двох томах, складається з 13 розділів.

У контексті теми пропонованого дослідження особливо цінним є розділ тринадцятий: «Історичні зв'язки чеських, українських і білоруських братств. Ян Амос Коменський», у якому Б. Мітюров розкрив питання впливу досвіду роботи шкіл України і Білорусії на формування педагогічних поглядів Я. А. Коменського. Цінними є зібрані вченим дані про перебування Яна Амоса Коменського у Литві і Закарпатті, про розповсюдження його педагогічних ідей в Україні і Білорусії, про те, що Я. А. Коменський покладав великі надії на те, що звільнення українського народу від іноземних загарбників зможе здійснити позитивний вплив і на долю чеського народу. Активний борець проти католицизму уважно ставився і до діяльності братств і організованих ними шкіл. Я. А. Коменський не був самотнім, замкнутим у собі мислителем,

наголошував автор, а був глибоким теоретиком, пов'язаним з народом. Він був дійсно загальнослов'янським педагогом, який узагальнив все найкраще зі слов'янської педагогіки і вказав шлях до майбутнього [8]. Професор Б. Мітюров зазначав: твердження про те, що Я. А. Коменський створив класно-урочну систему тільки на основі досвіду братських шкіл України і Білорусії, не відповідає історичній дійсності, тому що веде до переоцінки досвіду братських шкіл і недооцінюється досвід, набутий у різних школах Європи і, насамперед, в братських школах Чехії, вихованцем яких був сам Я. А. Коменський.

Отже, Б. Мітюров довів, що А. Я. Коменський став основоположником педагогіки, яка належить не лише минулому, а й зберігає свою актуальність і для сучасної школи, педагогічної теорії і практики.

Аналіз праць Бориса Никифоровича Мітюрова, присвячених спадщині Яна Амоса Коменського: статей, монографій, анотацій, дає підстави стверджувати, що Б. Мітюров був одним із найбільш послідовних дослідників спадщини чеського педагога в Україні. Тому перспективою подальших розвідок вважаємо вивчення поглядів Бориса Никифоровича на слов'янські витоки спадщини Яна Амоса Коменського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.; М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 576 с.
 2. Константинов Н. Очерки по истории начального образования в России / Н. Константинов, В. Струминский. – М. : Учпедгиз, 1949. – 208 с.
 3. Лордкипанидзе Д. Дидактика Яна Амоса Коменского / Д. Лордкипанидзе. – М. : Учпедгиз, 1949. – 127 с.
 4. Лучкевич В. Дмитро Чижевський – дослідник невідомої педагогічної спадщини Я. А. Коменського / Вікторія Лучкевич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2009. – № 46. – С. 83–87.
 5. Лучкевич В. Педагогічна спадщина Яна Амоса Коменського в працях сучасних вітчизняних дослідників / Вікторія Лучкевич // Людинознавчі студії : збірник наукових праць ДДПУ. Педагогіка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – С. 189–199.
 6. Мазуркевич А. Заново знайомься с Коменским : [К изданию в Москве монографии Д. Лордкипанидзе «Ян Амос Коменский»] / А. Мазуркевич, Б. Митюров // Заря Востока. – Тбилиси, 1972. – 23 сентября.
 7. Мединський Є. М. Братські школи України і Білорусії в XVI–XVII століттях. – К. : Радянська школа, 1958. – 218 с.
 8. Митюров Б. Развитие школы и педагогической мысли на Украине и Белоруссии (XVI–XVII вв.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.730 «Теория педагогики» / Б. Митюров. – Ленинград, 1970. – 48 с.
-